

Zaatov, Osman “Kırım-Tatar Lehçesinin Rusça-Tatarca Sözlüğü”

Kırım-Tatar dilinin, leksik terkiibini yansıtan sözlüklerde (1980–2000 yıllarında yayımlanan sözlüklerde) aktif olarak kullanılan sözlerimizin çok az bir bölümü (üçte bir kısmı) gösterilmiştir. Durağan söz gruplarının çoğu da sözlüklerde gösterilmeden kalmıştır. Yayımlanan lügatlerimizde söz ve söz gruplarının manalarının düzene sokulmasına da az önem verilmiştir. Aynı zamanda, Kırım-Tatar dilinde nominatif birimlerin sayısı, esasen de terminolojik birimler hesabına devamlı artmaktadır, bu yeni terminolojik birimler de sözlüklerde yer almazlar.

Kırım-Tatar söz varlığı ve söz yapımı, sözün ek ve söz yapım kuruluşu, söz yapımı esnasında anlam yükleme (*motivasyon*) ilişkilerinin açıklanması, sözün leksik manası, çokanlamlılık, eş adlılık (eş seslilik) gibi meselelerinin açıklanması Kırım Tatar dilinin öğrenilmesinin hem kuramsal hem de pratik gerekliliklerinden biri olup çıkmaktadır.

Belirlenen meselelerin bazıları genel Türkçeye ait ilmî işlerde aydınlatılmaktadır. Bunlar *E. V. Sevortyan, N. A. Baskakov, M. A. Habıçev, A. A. Yuldaşev, F. A. Aliyev, T. M. Garipov, M. Z. Zekiyev* gibi ünlü Türkologların çalışmalarıdır. Kırım-Tatar dilinin söz varlığı ve söz yapımı meselelerini son yıllar içinde *A. Memetov, S. Useinov, R. Berberova, Z. Settarova* gibi bilginler çalışmaktadırlar. Onların yapıtlarında söz yapımı, söz kuruluşu ve leksikolojinin farklı meselelerine değinilmektedir.

Leksikoloji ve söz yapımının birçok güncel meselesinin öğrenilmesine sürgünden önceki dönemde yayımlanan çeşitli sözlükler yardım edebilirler. Leksikoloji sahasında sağlam sonuçlar ve kuramsal düzenlemeler için en geniş ve en doğru bilgileri sözlükler verirler.(1,s.5)

Leksikografik kanallar dilin sözlük terkiibi, sözlerin semantik dizilişi ve stilistik hususiyetleri üzerine, onların dil kaidelerine uygun olanları hakkında, birinin diğeri ile birleşebilenleri ile ilgili güvenli bilgiler vermektedir. Dilin gelişmesinin önceki durumunu yansıtan leksikografik çalışmalar pek değerli olup, ayrıca dikkate layıktırlar. “Bir taraftan, bu sözlüklerde bir ana dile sahip insanlar tarafından sözler toplanmış ve tasvir edilmiştir, günümüz araştırmacısı kendisinden önce yapılan çalışmaların sonuçlarına değer verip onlardan yararlanabilir. Diğertaraftan, sözlüklerin metni (söz dizimi, açıklamalar, resimler) kendi zamanının abidesidir”. (2, s. 12–13)

Kırım-Tatar dili üzerine çalışan filologlar için değerli ve ayrıca dikkate layık olan sözlüklerden birisi de 1906 senesinde Simferopol’de yayımlanmış olan “Kırım-Tatar Lehçesinin Rusça-Tatarca Sözlüğü”dür (3) Sözlüğü hazırlayan *Sim-*

ferepol Tatar Gimnazyasının hocası Osman Zaatov'dur.

Hazırlayanın önsözde kaydettiği gibi, sözlüğün hazırlanması o zaman yeni açılan okulların sayısının artması ile ilişkili idi. Sözlüğe 11.000'e yakın söz sokulmuştur. Sözlüğün malzemesi birtakım ilgi çekici özellikleri ile dikkatimizi çekti. Bu bakımdan, Osman Zaatov'un sözlüğünde şimdiki lügatlerde rastlanılamayan, ama bugün de kullanılabilen sözler çoktur. Mesela; *ava ölçüsü* "barometre=barometre", *gumruksiz* "bespoşlinny=gümrüksüz", *çokzamanlık* "dalgoveçnost=uzunsürelilik", *tarafılık* "zastupniçestvo=arka olma", *duymaklılık* "instinkt=içgüdü", *ilvansseven* "şçegol=şıklık düşkünlük", *teftişçi* "kontroler=kontrolör", *davacı* "istets=davacı", *emanet etici* "poruçitel=kefil" ve diğerleri. Bu sözlerin çoğu Kırım-Tatar dilinde kullanılagelen köklerden ve söz yapan morfemlerden canlı söz yapım kalıpları doğrultusunda yapılmıştır.

Sözlükte sık rastlanan örnekler arasında şu örnekleri gösterebiliriz:

-lık yapım eki ve -sızlık ek birleşimi vasıtasıyla soyut isimler yapan örnekler: *sarazsızlık* "beskoristie=menfaat peşinde koşmamak", *zeinsizlik* "bespamyatnost=unutkanlık", *akmaklılık* "tekuçest=akışkanlık", *tertipsizlik* "besçinçtvo=terbiyesizlik", *işleklik* "deyatelnost=çalışkanlık", *acımaklılık* "calost=acıma", *boşsızlık* "zavisimost=bağımlılık", *belgellik* "izvestnost=tanınmışlık", *namlılık* "znamenitost=şöhret", *kereksizlik* "nenadobnost=yararsızlık", *çiylik* "nezrelost=hamlık", *nefeslik* "otduşina=nefeslik, hava deliği", *kararlılık* "neravenstvo=eşitsizlik", *zekilik* "sposopnost=kabiliyet, yetenek", *kalıklılık* "uprugost=esneklik", *kurmaklılık* "ustroystvo=kurma, donatma", *çapkınlık* "razboy=çapul, yağma, soygun", *ağılsızlık* "slabovmie=akıl zayıflığı", *boşkoluluk* "rastoçenie=savurganlık", *ilvansızlık* "prostota=sadelik", *kulmeklik* "smeşlivost=komik" ve diğerleri;

İş yapan şahsı bildiren -çı eki ile yapılmış isimler: *miyancı* "posrednik=meyancı, aracı", *ķabaatçı* "prokuror=savcı", *imtiancı* "ekzamenator=imtihan eden", *cevairci* "yuvelir=kuyumcu", *muşavereci* "sovetnik=danuşman, müşavir", *çarhıçı* "tokar=tornacı", *yerici* "agronam=tarım uzmanı", *işanıcı* "vveritel=emanetçi", *kilerci* "bufetçik=büfeci", *çömlükçi* "gorşçenik=çömlükçi", *yağıcı* "zacigatel=coşturucu", *bozucu* "razruşitel=yıkıcı, tahrip edici", *kiracı* "postoyelets=kiracı", *yalvarıcı* "proşitel=dilenci", *satıcı* "rasnosçik=satıcı", *arayıcı* "razişçik=arayıcı", *masrafçı* "rastoçitel=israfçı, müsrif", *ķavgacı* "svarliviy=kavgacı", *inekçi* "skotnik=hayvan çiftliği işçisi", *ķayışçı* "şornik=saraççı" ve diğerleri.

Eksiz ve belirtisiz isim tamlamalı söz grupları arasında yapılan birleşik sözler de düzenli sayılabilirler: *ava ölçüsü* "barometr=barometre" *hoşses* "blagozvuçie=uyum, ahenk, armoni", *goñulaskeri* "volnonaemny=sivil", *söz-birlik* "edinoglasie=fikir birliği", *cellat baltası* "gilotina=giyotin", *yazıkagıtı* "akt=tutanak", *cenkbaşı* "voevoda=voyvada", *ind ķamuşu* "bambuk=hint kamışı, bambu", *el işi* "izdelie=el işi, mamul", *meclishane* "klub=kulüp", *basmayazı* "litografiya=taş basması", *davabaşı* "prokuror=savcı". Aynı zamanda hem köklerin eklenmesiyle hem de eklerin eklenmesiyle yapılan sözler de sözlükte az değildir: *çokzamanlık* "dalgoveçnost=uzun ömürlülük", *ergunlik* "ecednevny=her

günlük, günlük", *cinfikirli* "geniy=*deha*", *terenfikirli* "glubokomislenniy=*derin düşüncelilik, ciddilik*", *sıkpıtaqlı* "razvesisty=*dallı budaklı*", *sesşarıqlığı* "siplost=*ses kısıklığı, kınsıcaqlığı* "simpatiya=*sempati*" ve diğerleri.

Rus dilinin birtakım nispi sıfatlarının sözlükte Kırım-Tatarca'ya giriş çıkışındaki sözler ile tercüme edildiğini kaydetmeliyiz: *tahtadan* "doşçanoy=*tahta*", *demirden* "celezniy=*demir*", *bağırdan* "medniy=*bakır*", *altundan* "zolotoy=*altın*". Aynı örneğe İsmail Gaspirinski (Gaspiralı) muharrirliğinde yayımlanan "Kısa Rusça-Tatarca Sözlük"te de rastlıyoruz (Kratkiy Russko-Tatarskiy slovar (Krimskoe Nareçie) pod red. İ. Gasprinskogo. Vosproizvedenie slovary iz "İllüstrirovannogo praktičeskogo putevoditelya po Kırımı" Grigoriya Moskviça. Odessa 1904 r.) (4): *agaçtan, demirden, altından, taştan*. Günümüz Kırım-Tatar dilinde bu şekildeki sözler sıfat manasını vermezler.

Sözlüğe sokulan birçok söz Rus dilindeki sözlerin morfolojik aktarımları olsa gerekir: *ne-nadobi-os t* (*yararsızlık*) - *kerek-siz-lik*, *bes-pamyat-n-ost* (*unutkanlık*) - *zeinsizlik, kontrol-er* (*kontrolör*) - *teftiş-çi, uprug-os t* (*esneklik*) - *kalık-lık*, *bes-prekoslovniy* (*sözsüz*) - *karşılık-sız, ne-vecliv-ost* (*nezaketsizlik*) - *nezaket-siz-lik* ve diğerleri.

Birtakım Rus sözleri Kırım-Tatarca'daki sözlerin anlamlarını genişletmesi aracılığıyla açıklanmaktadır: *cirenme* "antipatiya=*antipati*", *sumelik* "bezdenec=*parasızlık*", *tanıtmaq* "akkreditovat=*itimatname vermek, akredite etmek*", *karışıklık* "anarhiya=*anarşi*", *kıdalık, kosterme* "rekomentatsiya=*tavsiye etmek*" *basma tamga, sinme* "vpeçatlenie=*intiba, izlenim*", *çiylik* "neopitnost=*tecrübesizlik, acemilik*". Kanımızca, bu sözlerin çoğunu bugünkü dilimizde de (belki stilistik sinonimler olarak) kullanmak mümkündür.

Gördüğümüz gibi, sözlüğün malzemeleri gayet ilgi çekicidir ve Kırım-Tatar dilinin birtakım yazılmayan meselelerinin öğrenilmesinde pek faydalı olabilir. *Osman Zaatov*'un sözlüğü Rusça-Kırım-Tatarca sözlüklerin ilk tecrübelerinden birisi olup Kırım-Tatar leksikografyasının ve leksikolojisinin ilerlemesi için önemli bir temeldir.

KAYNAKLAR

Teoriya i praktika russkoy istoričeskoy leksikografi.-M.: Hayka, 1984.-268 s.
Bircakova Y. E. Leksikograficeskiye istoçniki i ix ispolzovaniye v istoričeskom slovare // problemi slavyanskoy istoričeskoy leksikologii i leksikografi.- Bıp. 4. -M. 1975. - s. 12-13

Zaatov O. Polniy russko-tatarskiy slovar kırımskotatarskogo nareçiya.- Simferopol, 1906

Kratkiy russko-tatarskiy slovar (kırımskoe nareçie) pod red. İ Gasprinskogo. vosproizvedenie slovar iz "İllyustrirovannogo putevoditelya po Kırımı" Grigoriya Moskviça (Odessa, 1904 g.) - Simferopol: Dolya, 2003.-44 s.

Nariye Seydametova
Türkiye Türkçesi: Sinan Güzel